

"...צדיקים עצמן לא כל שכן?"

היכולים צדיקים לבוא לידי חטא?

ר' דן צפדייה

הקדמה

חז"ל מספרים לנו על מספר מקרים בהם גדולי ישראל נפלו ונכשלו. אחד המפורסמים הוא יוחנן כהן גדול, אשר שימש ככהונה הגדולה שמונים שנה ונעשה צדוקי. בסוגיה שלנו מוזכר חטאו של ר' ישמעאל בן אלישע אשר הטא את הנר בשבת לאחר שהתעלם מגזרת חכמים. במספר מקומות בהם יש מחשבה שאולי הצדיקים חטאו, חז"ל שואלים: "השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן, צדיקים לא כל שכן?"

כאמור, שאלה זו אינה חוזרת בכל המקומות בהם חטאו חכמים או צדיקים ולכן חובה עלינו להבין ולברר את החילוק בין המקרים השונים. מתי הקב"ה כן שומר על צדיקו ומתי הוא מפסיק לשמור עליהם? האם לפעמים יש העדפה לבהמות הצדיקים על פני צדיקים? ויתר על כן - איך יכול להיות שיוחנן המשמש ככהונה הגדולה שמונים שנה יהפוך לצדוקי? האם ניתן להשליך מסוגיה זו לימינו? מהי ההדרכה לדורות העולה מהסוגיה?

לבידור הסוגיה עצמה נקדים את סיפור בהמתו של ר' פינחס בן יאיר² כדוגמה לבהמה שהקב"ה שומר עליה:

לסטים גנבו את חמורו של ר' פינחס בן יאיר (להלן רפב"י). החזיקוהו שלושה ימים ולא אכל מאומה. אמרו הליסטים, נחזיר את החמור לאדוניו שמא ימות ויסריח את המערה שבה אנו גרים. שחררו את החמור, חזר לאדוניו והיה נוער כמנהג החמורים, ביקש רפב"י שיתנו לו לאכל מפני שהחמור לא אכל שלושה ימים. נתנו לחמור שעורים ולא הסכים לאכל. שאל אותם רפב"י - תיקנתם את המאכל מאבנים? אמרו לו כן. נתתם לחמור לאכל דמאי? אמרו לו כן, הרי לימתנו שמותר להאכיל את הבהמה דמאי. ענה להם רפב"י - מה נעשה שהיא מחמירה על עצמה?³

לסיום ההקדמה נספר סיפור על הרב מרדכי אליהו זצ"ל.⁴ הרב אליהו העביר שיעור באחד הכוללים בירושלים. האברכים הכינו לו כוס תה והגישו אותו לרב. תוך כדי דיבור, פגעה גלימת הרב בכוס התה והפיל את הכוס. האברכים הזריזים הכינו כוס תה נוספת לרב, אלא שגם הכוס הזאת נשפכה. וכך חזר המעשה בשלישית. עצר הרב את השיעור וניסה ביחד עם האברכים להבין את פשר התקלה. הסתבר, שבפינג'ן בו הכינו את התה, המנקה הגוי היה מכין לעצמו ביצה וממילא הוא הטריף את הכלי (מדין בישולי נוכרים). כך הרב, שהחמיר בדיני עכו"ם שמרו עליו משמים לבל ייפול בתקלה זו...

1 לדוגמא בגיטין ז', חולין ה'.

2 סיפורים דומים מופיעים על בהמתו של ר' חניניה בן דוסא (אבות דר' נתן פ"ח) וכן סיפור נוסף על ר' פינחס בן יאיר עצמו (חולין ז').

3 בראשית רבה ס', ח', מתורגם ע"פ העץ יוסף.

4 מובא בספר "דורש טוב לעמו" עמ' 131.

ר' ישמעאל בן אלישע (שבת י"ב)

בין שאר גזרות חכמים המובאות במשנה במסכת שבת (י"א) היא מציינת את האיסור לקרוא לאור הנר. בבירור הגמרא (י"ב) מובאים מספר חילוקים ובסופם, שאם אדם חשוב הוא - מותר לו לקרוא לאור הנר.⁵ על חילוק זה מקשה הגמרא מסיפורו של ר' ישמעאל בן אלישע. ר' ישמעאל בן אלישע (להלן ריב"א), נחשב לאדם חשוב, לא חש לגזירת חכמים ואמר: "אני אקרא ולא אטה. פעם אחת קרא וביקש להטות - אמר כמה גדולים דברי חכמים שהיו אומרים לא יקרא לאור הנר". ר' נתן, איננו מסתפק בכמעט חטאו של ריב"א אלא אומר שהוא ממש הטה את הנר ובעקבות כך כתב בפנקסו: "אני ישמעאל בן אלישע קריתי והטיתי נר בשבת, לכשיבנה בית המקדש אביא חטאת שמינה". קושיית הגמרא ברורה, גם אדם חשוב יכול להיכשל בהטיית הנר.⁶

הראשונים מקשים על הגמרא: אם ריב"א חטא, (כדברי ר' נתן) הש"ס היה צריך להקשות כפי שהוא מקשה במקומות שונים כאשר יש חשש שצדיק חטא, "והרי בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, צדיקים לא כל שכן?"⁷ לקושיה זו מספר תירוצים:

א. תוספות (ד"ה מתחיל ר' נתן)

לתוספות⁸ שני תירוצים. בתירוץ הראשון כתב שקושיית הגמרא של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם היא רק כאשר יש אכילת איסור או תקלות דומות שהן גנאי ביותר לצדיק, לכן הקב"ה לא יביאם לידי תקלה זו, אך לידי תקלה רגילה אפילו איסור סקילה⁹ של הטיית הנר, אין הקב"ה מונע מהצדיק להגיע לידי תקלה.

תירוץ השני של תוספות מקורו בבראשית רבה (חיי שרה ס', ח'). המדרש, כהמשך לבירור על גמליהם של אברהם אבינו (בהם נעסוק בהרחבה בהמשך) הוא מספר לנו מקרה על ר' ירמיה ור' זעירא. ר' ירמיה שולח סל של תאנים לר' זעירא. ר' ירמיה סומך על ר' זעירא שיפריש מעשרות ואילו ר' זעירא בטח בר' ירמיה שהפריש מעשרות. בין כך ובין כך ר' זעירא אכל טבל.¹⁰ למחר שאלו ר' ירמיה את ר' זעירא אם הפריש מעשרות ור' זעירא עונה לו בשלילה. על מקרה זה, שבו נכשל ר' זעירא ואכל טבל אמר ר' אבא בר ימינא לר' זעירא: אם ראשונים כמלאכים אנו חשובים כנגדם כבני אדם ואם הם בני אדם אנו חשובים כנגדם לחמורים ולא כחמורו של ר' פינחס בן יאיר שהביאו לו טבל ולא אכל ואנו אכלנו טבל.¹¹

תירוץ השני של תוספות ברור. בדורות הראשונים הקב"ה לא הביא תקלה המגנה את הצדיק, לכן הצדיק לא היה אוכל איסור. לעומת זאת, בדורות האחרונים אין חסינות לצדיק, גם במקרים מבזים ביותר, כאכילת איסור שהוא גנאי לצדיק - אין הקב"ה ימנע את תקלת הצדיק, כך גם לר' ישמעאל אין

5 ע"פ רש"י: גם ביום חול הוא לא יבוא להטות את הנר וממילא אין לנו לגזור עליו בשבת את הגזירה.

6 הגמרא מתרצת: שאני ריב"א הואיל ומשים עצמו על דברי תורה כהדיוט.

7 תוספות מביא מקומות נוספים בש"ס שלא מקשים קושיא זו ומתמצים ביהד עם המקרה הנידון.

8 בניואנסים שונים חוזר תוספות על מהלך דבריו במקומות שונים בש"ס, בהם כן הגמרא שואלת שאלה זו בעצמה, כדוגמת גיטין ז' וחולין ה'.

9 כדברי רבנו ירוחם שבת פרק י"ג.

10 יש מקום להבין שתוספות במדרש דוחה את תירוץ הראשון (שהצדיק לא נכשל באכילת איסור), עובדה שר' זעירא כן נכשל באיסור אכילה! ולכן נאמר שתירוץ השני הוא העיקרי.

11 עיקר התרגום ע"פ העץ יוסף. הענף יוסף מקשה פשוט שהם פחותים מהחמור, הם נכשלו והחמור לא! אם כן איך חשב ר' אבא שהם כבני אדם? לכן מסביר את ר' אבא, שגם אם אנו בני אדם - אנו פחותים מחמורו של ר' פינחס בן יאיר.

חסינות מפני תקלות.

על תירוצו השני של תוספות קשה! ר' ישמעאל קדם בסדר הדורות לר' פינחס בן יאיר¹² ולכן קשה לומר שדורו של ר' ישמעאל פחות מדורו של ר' פינחס. לכן נראה שאין תוספות בא לתרין¹³ את קושייתו על הגמרא, אלא הוא רוצה להדריך אותנו לדורות. ישנו הבדל בין דורות ראשונים לאחרונים ואל לנו להשוות בין הדורות. הם מלאכים ואנו בני אדם. הם בני אדם ואנו כחמורים פשוטים ולא כחמורו של ר' פינחס בן יאיר. ויותר מכך - ישנו הבדל במדרגות בין חכמים ואין יכולת לצדיק להסתמך על צדקותו שלא יבוא לידי חטא.

ב. הרמב"ן (חולין ה')

הרמב"ן מתעלם מתירוץ המדרש שמובא בתוספות.¹⁴ בהסברו הראשון (על פי רבו), פשוט שצדיקים יכולים לחטוא הרי "אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" אלא כפשוטם של דברים: אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, כלומר אין אחרים נכשלים בגלל הצדיקים. הקב"ה שומר את צדיקיו לבל יכשילו את האחרים. כך בהמתן של צדיקים. לא שהקב"ה שומר על חמורו של ר' פינחס אלא שומר על צדיקים לבל יכשלו ויאכילו את בהמתם איסור ולכן החמור לא רצה לאכול. א"כ אין הצדיק עצמו חסין אלא חברו חסין מפניו!

אלא שהרמב"ן מקשה על הסברו מהמשנה בנדרים (ט') שבה משמע שאין הקב"ה מביא כלל תקלה לצדיקים ולכן הוא מתרץ שאין הקב"ה מביא תקלה על צדיקיו בשוגג אך אם הצדיק פושע בדבר, כגון ר' ישמעאל בן אלישע שלא חשש לדברי חכמים או ר' ירמיה ור' זעירא שסמכו אחד על השני ולא ביררו את תקינותם של הפירות - אין הקב"ה שומר על צדיקיו.

תירוצי הרמב"ן שונים הם. בתירוץ הראשון - פשוט שהצדיק יכול להיכשל, הוא ככל האדם. אלא הצדיק, מעלתו היא בכך שהקב"ה שומר אותו שלא יכשיל את האחרים. בתירוץ השני, גם הצדיק עצמו חסין בתנאי אחד - שלא יפשע בדבר. בפשיעה, הצדיק בעצם מתרחק מהקב"ה, איננו עוד מקורב למלך כבעבר ולכן חסינותו של המלך יורדת. אך כאשר הצדיק שוגג, באמת הקב"ה ישמור עליו.

ג. הרא"ם (בראשית כ"ד, ל"ב)

המדרש שהובא לעיל (בראשית רבה ס' ח'), מתחיל בשאלה על גמליו של אליעזר עבד אברהם. כאשר אליעזר בא לבית בתואל ולבן, הפסוק אומר: "ויבוא האיש הביתה ויפתח הגמלים" דורשים חז"ל במדרש - "התיר את זמומיהם". ר' הונא ור' ירמיה שאל את חיה בר רבה:¹⁵ וכי לא היו גמליו של אברהם צדיקים כגמליו ר' פינחס בן יאיר? למה היה צריך לשים להם את זממם?

הרא"ם מסביר שהדבר תלוי במציאות. במקום ששכיחא היזקא יש חשש אפילו לבהמתו של אברהם אבינו ולכן טוב עשה אליעזר ששם להם את זממם.

12 אנציקלופדיה לחכמי התלמוד.

13 קשה על קביעה זו משום שהמהר"ם ובעקבותיו גם השבת של מי כותבים שכן תוספות בא לתרין את קושייתו הראשונה. אך נראה בהמשך שהרמב"ן התעלם מתירוץ זה.

14 אולי בגלל הסדר הכרונולוגי של ר' ישמעאל בן אלישע הקודם לר' פינחס בן יאיר?

15 חיה בר רבה מתעלם משאלה זו. הרמב"ן על התורה גם נראה כחולק על מדרש זה. המהרז"ו מותרץ בפשטות שיש הבדל בין בהמת אברהם עצמו לבין גמלי אליעזר.

דברי הרא"ם יכולים להסביר בפנים אחרות. יש חילוק בין מקום ששכיח הזיק לבין מקום רגיל. במקום רגיל, אל לו לצדיק לחשוש, הרי הקב"ה ישמור עליו ואין הקב"ה יביא תקלה על ידו. לא כן במקום שבו שכיח הזיקא ועל הצדיק להישמר. ולמה? מפני שבמקום ששכיח הזיק מצופה מהאדם להתעלות הן גשמית והן רוחנית ולכן הצדיק לא יכול לרדת ממדרגתו. עצם ההגעה לכמעט חטא היא הירידה עצמה. חז"ל אומרים שהשטן מקטרג בשעת הסכנה.¹⁶ במקום נורמלי יכול הצדיק להתנהג בצורה נורמלית. במקום מיוחד, הצדיק מחויב למשנה זהירות.

יוחנן כהן גדול

הגמרא במסכת ברכות (כ"ט) דנה בברכת המינים שתקנה שמואל הקטן. שנה אחת שכח שמואל הקטן את ברכת המינים ואף על פי שהיה צריך לסלקו מפני טעותו בברכת המינים, לא סילקהו. הגמרא אומרת שלא סילקו אותו מפני שהוא תיקן את הברכה בעצמו ואין חשש לכפירתו.

שואלת הגמרא: ואולי חזר בו שמואל מצדקותו? אביי - "גמירי, טבא לא הוי בישא", כלומר צדיק לא יכול לכפור. הגמרא מקשה על אביי מפסוק מפורש: "ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול", אלא אביי מתרץ: יש הבדל בין הצדיקים. יש צדיק שהיה רשע מעיקרו ויכול לחזור לסורו, לעומת זאת צדיק מעיקרו אינו יכול לכפור. מקשה הגמרא: והתנן אל תאמין בעצמך עד יום מותך?¹⁷ ומוסיפה הגמרא: הרי יוחנן כהן גדול שמש בכהונה הגדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי?

אביי מתרץ כדרכו בסוגיה - הוא יוחנן הוא ינאי. ינאי היה רשע נעשה צדיק ושוב נעשה רשע¹⁸ וכפי שהוא אמר יש הבדל בין רשע מעיקרו לצדיק מעיקרו. לעומתו, רבא סובר שאין קשר בין ינאי ליוחנן. ינאי הוא רשע מעיקרו לעומת יוחנן שהוא צדיק מעיקרו ולשיטתו גם צדיק גמור מעיקרו יכול להפוך לצדוקי.

יוחנן, כהן גדול ואפילו הכי הוא נכשל. לא מדובר בכהנים הגדולים שחז"ל מספרים לנו שהיו מתחלפים כל שנה אלא שמונים שנה הוא משמש בכהונה הגדולה! איך יכול להיות שהקב"ה הביא תקלה על ידו? האם הקב"ה מעדיף את בהמתן של צדיקים על פני כהניו הגדולים?

נראה ליישב את השאלה ע"פ דברי הרב קוק (עין איה ברכות א' פ"ד, מ"ב). הרב מבאר את שני שלימי בני אדם שאביי ורבא מדברים עליהם. לפי אביי, שלמות האדם באה ע"י "מופתים חתוכים וברורים" ולכן השלם בתורה וחכמה ודאי מלא במופתים על אמינות האמונה. מיהו שיכול להיות מלא במופתים? מי שאין לו נקודה מקולקלת, מי שפנימיותו אינה מקולקלת בגלל שהיה רשע מעיקרו ולכן צריך את הצדיק מעיקרו. לעומתו, רבא סובר ששלמות האדם אינה על ידי מופתים אלא על ידי "יושר לבב ואהבת מישרים", לכן אדם כזה, גם השלם שבבני אדם אפשר שישור מדרכו הרעה, ימעט מיושר לבבו וממילא יחטא.

מתוך דברי הרב, אולי נוכל להשליך לסוגייתנו. לפי אביי, הצדיק מעיקרו, שכולו עולה תמימה בפני הקב"ה, יזכה לשמירתו. לעומתו, הצדיק שהיה רשע מעיקרו יש לו נקודה פנימית פגומה עדיין ולכן הוא חייב לשמור על עצמו הרבה יותר. הוא יכול לחזור לסורו שהיה בו מעיקרא. מה ההבדל בין שני הצדיקים? בעל הנקודה הפגומה אינו יכול להגיע למדרגה שבה השתלם לגמרי בכוחו ומכאן והילך הוא יפקיד את השמירה להקב"ה. רק צדיק כזה, שהוא עולה תמימה יכול להשתלם בכל כוחו ולכן המשך השמירה בידי הקב"ה.

16 בראשית רבה צ"א, ט'.

17 אבות ב', ד'.

18 עי' קידושין ס': שהרג את כל חכמי ישראל.

לפי רבא, אפילו הצדיק ביותר הוא עדיין אדם ויכול להידרדר רוחנית. אם כן, מה יעשה אדם הרוצה להישאר במדרגתו הגבוהה? הוא חייב להישאר במתח רוחני תמיד בכדי שלא ייפול וידרדר. ואם הוא נפל הוא ימשיך להידרדר.

ר' אלעזר בן פדת (תענית כ"ה)

הגמרא מספרת על ר' אלעזר בן פדת שהיה עני ביותר, הקיז דמו ולא היה לו מה לאכול. אכל שום, נחלש ונרדם. באים לבקרו חכמים ורואים מספר דברים משונים.¹⁹ כשהוא מתעורר, לאור תמיהתם הוא מספר להם את החלום שהיה לו. בחלומו, הקב"ה יושב לצידו ור' אלעזר בן פדת (להלן רב"פ) שואלו "עד מתי אצטער בהאי עלמא? שואלו הקב"ה - נוח לך שההפוך את עולמי אפשר שתיוולד מחדש בזמן מזל מזונות? רב"פ תמה על כך שהקב"ה יהפוך את עולמו ואולי יולד בזמן מזל מזונות. אך רב"פ מברר עוד שאלה לענייננו, האם נשאר לו יותר שנים לחיות או שהוא חי כבר את רוב שנותיו? הקב"ה עונה לו שהוא חי את רוב שנותיו. הסיפור ממשיך והוא תמוה מאד! האם כ"כ איכפת לרב"פ מזונותיו? מה ההשלכה אם הוא חי את רוב שנותיו או שמא נשאר לו יותר שנים לחיות? היש מחשבה לרב"פ שיהפכו את העולם בשבילו?

נראה לבאר את הקושיות ע"פ הבית שמואל.²⁰ רב"פ ירא שמא העוני יביאו לידי חטא. חז"ל²¹ אומרים שעוני הוא אחד מג' דברים המעבירין את האדם על דעת קונו. אך מכיוון שעברו רוב שנותיו של האדם ולא חטא שוב לא יחטא. זוהי שאלתו של רב"פ. האם עברו רוב שנותיו? האם הוא חסין מפני החטא או לא?

מתוך הבית שמואל נוכל אולי להבין שני הסברים נוספים. מה מעניין את רב"פ בפגישתו עם הקב"ה? האם יש אפשרות שיחטא בעתיד או לא. רב"פ, נמצא במתח רוחני עצום! הוא חי את המתח הזה. זה כל עולמו! ממילא הקב"ה יהיה בעזרו. ואולי נוכל להסביר בדרך אחרת ולומר שחסינות האדם היא במעשה שברוב שנותיו לא נכשל. אם רב"פ לא נכשל ברוב שנותיו בגלל העוני, כך בעתיד מובטח לו שלא יכשל. במקום כזה הקב"ה נמצא בעזרו וימשיך לעזור לו.²²

סיכום

אי אפשר להגיע למסקנה מתוך המקורות במאמר. בכדי להגיע למסקנה ברורה יותר, עלינו להעמיק ולהרחיב בסוגיה, אך כנראה שלא עלי המלאכה לגמור. קשה עוד יותר שגמדים יסיקו מסקנות על צדיקי הדור.

לסיכום השיטות: לפי תירוצו השני של תוספות, המסקנה לימינו ברורה. ישנם פערים אדירים בין הדורות, אנו נחשבים לחמורים פשוטים לעומת דור חז"ל, ממילא המסקנה היא שאין שום חסינות של הצדיקים בדורות מאוחרים וכך גם בימינו.

לעומת הצד זה, תוספות בהסברו הראשון, הרמב"ן ולפי הבנתי את הפירושים האחרים, יש מקום בימינו לחסינות הצדיקים לבל יכשלו אך יש תנאים לדבר. לפי התוספות הדבר תלוי בסוג החטא.

19 פירוש נרחב בסוגיה עצמה.

20 מובא בספר ילקוט ישעיהו על מסכת תענית.

21 עירובין מ"א.

22 על הסבר זה מקשה הילקוט ישעיהו מיוחן כהן גדול. אך לאמיתו של דבר נראה שאין מה להשוות בין יוחנן לבין רב"פ המודע למגבלותיו וחי במתח מתמיד.

חטא שיביאו לידי ביזיון הקב"ה שומרו. לעומת זאת, בחטא רגיל עליו להישמר לבד. הרמב"ן מבין שהחסינות והשמירה פועלת במציאות שהצדיק שוגג בדבר. כאשר הצדיק פושע לדוגמה הוא מזלזל בגזירת חכמים, משמעות הדבר שהוא התרחק מהקב"ה וממילא הקב"ה יתרחק ממנו. הרא"ם מחלק בין מציאויות שונות. אם המציאות היא רגילה, הצדיק יכול לסמוך על שמירתו של הקב"ה. לא כן כאשר שכיח היזק שבה הצדיק מחויב למשנה זהירות. במקום היזק על האדם להתעלות במדרגתו ולא לרדת. עצם ההגעה לכמעט חטא היא ירידה.

בהבנת נפילתו של יוחנן כהן גדול ע"פ העין איה ישנן שתי אפשרויות להבין. לפי אב"י, רק צדיק, עולה תמימה יכול להגיע לידי השתלמות כזאת שהוא יכול להגיד - עשיתי ככל אשר ציויתני, עכשיו תור הקב"ה לשמור עליו לבל יחטא. לפי רבא, הצדיק מגיע למדרגת השלמות וכדי לשמור על המדרגה, הוא חייב להיות במתח תמידי לבל ייפול. צדיק כזה הקב"ה בעזרו. בהסברו של הבית שמואל, ניתן להבין באיזה מתח רוחני נמצא ר' אלעזר בן פדת ממילא ה' בעזרו והוא לא ייפול בחטאו. הסבר אחר הוא, שצדיק שלא נפל בחטא מסוים רוב ימיו, הקב"ה בעזרו לבל ייפול בחטא המסוים בעתיד.